

Wymóg niezależności sądu krajowego jako element skutecznej ochrony sądowej (uwagi na tle wyroku TS z 19.11.2019 r. dla polskiego wymiaru sprawiedliwości*)

1. *Wprowadzenie.* Od kilkunastu miesięcy niezależność sądów i niezawisłość sędziów, w tym sędziów polskich, jest przedmiotem oceny Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TS). Jest to efektem spraw, które wszczęte są w wyniku kierowania pytań prejudycjalnych do TS przez sądy polskie i sądy innych państw członkowskich, ale również skarg kierowanych przez Komisję przeciwko Polsce w związku z zarzutem naruszenia zobowiązań wynikających z traktatów stanowiących podstawę funkcjonowania Unii Europejskiej¹. W sprawie niezależności sądów oraz innych organów wymiaru sprawiedliwości TS wypowiedział się w ostatnich miesiącach konsekwentnie², podkreślając ich autonomizację, zakaz podlegania jakiegokolwiek hierarchii czy podporządkowania jakiegokolwiek innej władzy. Trybunał Sprawiedliwości podtrzymuje swoje

* Wyrok TS z 19.11.2019 r., C-525/18, C-624/18 i C-625/18, *A.K. i in. v. KRS i SN*, EU:C:2019:982.

¹ Zob. m.in. M. Taborowski, *Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej. Studium przebudzenia systemu ponadnarodowego*, Warszawa 2019; J. Barcik, *Ochrona praworządności w Radzie Europy i Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem niezależności sądów i niezawisłości sędziów*, Warszawa 2019; *Konstytucja, praworządność, władza sądownicza. Aktualne problemy trzeciej władzy w Polsce*, red. Ł. Bojarski, K. Grajewski, J. Kremer, G. Ott, W. Żurek, Warszawa 2019; *Wniosek Komisji Europejskiej w sprawie wszczęcia w stosunku do Polski procedury art. 7 TUE. Ramy prawno-polityczne*, red. J. Barcz, A. Zawidzka-Łojek, Warszawa 2018; *Sądowe mechanizmy ochrony praworządności w Polsce w świetle najnowszego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE*, red. J. Barcz, A. Zawidzka-Łojek, Warszawa 2018; *Problem praworządności w Polsce w świetle dokumentów Komisji Europejskiej Okres „dialogu politycznego” 2016–2017*, red. J. Barcz, A. Grzelak, R. Szynclauer, Warszawa 2020.

² Zob. wyroki TS: z 25.07.2018 r., C-216/18 PPU, *LM*, EU:C:2018:586; z 27.02.2018 r., C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, EU:C:2018:117; z 24.06.2019 r., C-619/18, *Komisja v. Polska (niezależność Sądu Najwyższego)*, EU:C:2019:531. W tym kontekście zob. również wyrok TS z 27.05.2019 r., C-508/18 i C-82/19 PPI, *OG i PI (niezależność prokuratury niemieckiej)*, EU:C:2019:456.

stanowisko wyrażane już w poprzednich latach³. Co jednak istotne, swoje rozważania prowadzi na tle tych przepisów traktatów, które dotyczą praworządności, obowiązków państw związanych z zapewnieniem efektywnej ochrony sądowej i realizacji podstawowego prawa do rzetelnego postępowania sądowego.

Celem niniejszego tekstu jest przede wszystkim przedstawienie wniosków co do skutków wyroku z 19.11.2019 r. i ukazanie rozmaitych problemów prawnych, które na tym tle się ujawniają. Autorzy stawiają tezę o konieczności szerokiego rozumienia tego orzeczenia i zakresu związania nim również w innych sprawach, w których pojawia się analogiczny problem niezależności sądu dla zagwarantowania jednostce prawa do rzetelnego procesu sądowego w kontekście prawidłowo obsadzonego sądu⁴.

Wyrok z 19.11.2019 r. dotyczy Izby Dyscyplinarnej Sądu Najwyższego w związku z organizacją systemu nominacji sędziowskich i funkcjonowania nowej Krajowej Rady Sądownictwa⁵. Wyrok ten powinien mieć kluczowe znaczenie dla polskiego wymiaru sprawiedliwości, ponieważ TS dotknął w nim zagadnień najistotniejszych z punktu widzenia kompetencji państw w zakresie organizacji wymiaru sprawiedliwości. W związku z sytuacją polityczną w Polsce, a także postzeganiem Polski jako kraju (nie)praworządnego, oczekiwania wobec wyroku były ogromne. Spodziewano się – zwłaszcza po opinii rzecznika generalnego⁶ – że TS udzieli jednoznacznej odpowiedzi, czy „reforma” wymiaru sprawiedliwości zapoczątkowana w 2017 r. jest zgodna z prawem UE. Tymczasem Trybunał ostateczną ocenę w tej sprawie pozostawił Sądowi Najwyższemu, a w konsekwencji również każdemu sądowi krajowemu, który stanie w obliczu rozstrzygnięcia analogicznego problemu.

Rozstrzygnięcie TS zapadło w związku z postanowieniami Sądu Najwyższego w sprawach III PO 7/18, III PO 8/18 i III PO 9/18 o skierowaniu do Trybunału pytań prejudycjalnych⁷. Sprawa tocząca się w Izbie Pracy i Ubezpieczeń Społecznych Sądu Najwyższego pod sygnaturą III PO 7/18 zainicjowana została 10.08.2018 r. odwołaniem sędziego Naczelnego Sądu Administracyjnego od

³ Zob. np. wyroki TS: z 19.09.2006 r., C-506/04, *Wilson*, EU:C:2006:587, pkt 51; z 16.02.2017 r., C-503/15, *Margarit Panicello*, EU:C:2017:126, pkt 37 i przytoczone tam orzecznictwo.

⁴ Należy zaznaczyć, że niniejszy tekst został złożony do druku przed podjęciem uchwały połączonych Izb: Cywilnej, Karnej oraz Pracy i Ubezpieczeń Społecznych Sądu Najwyższego z 23.01.2020 r. (BSA I-4110-1/20), co uniemożliwiło uwzględnienie przedstawionych w niej tez.

⁵ Status sędziów powoływanych przez Prezydenta po przeprowadzeniu procedury nominacyjnej uregulowanej w nowej ustawie o SN – w różnych kontekstach – jest również przedmiotem innych toczących się przed TS postępowań. W szczególności należy zwrócić uwagę na sprawę zarejestrowaną w TS pod sygnaturą C-824/18 (pytania prejudycjalne NSA) czy C-763/19 (pytania prejudycjalne SA w Krakowie). W sprawie C-668/18, *Uniparts*, Sąd Najwyższy 23.10.2019 r. wycofał pytania, w związku z czym 3.12.2019 r. wydane zostało postanowienie o wykreśleniu sprawy. Sprawa dotyczyła problemów analogicznych do podniesionych w sprawach, w których zapadło rozstrzygnięcie 19.11.2019 r.

⁶ Opinia RG E. Tancheva z 27.06.2019 r., EU:C:2019:55.

⁷ Zob. sprawy w SN: III PO 7/18, III PO 8/18 i III PO 9/18 – w TS odpowiednio jako C-525/18, C-624/18 i C-625/18.

uchwały Krajowej Rady Sądownictwa z 27.07.2018 r. Odwołanie zostało wniesione na podstawie art. 398¹ § 1 k.p.c. oraz art. 44 ust. 1 i 2 ustawy z 12.05.2011 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa, w wersji obowiązującej w dniu 10.08.2018 r.⁸ w zw. z art. 49 ustawy – Prawo o ustroju sądów administracyjnych. Z kolei sprawy toczące się pod sygnaturami III PO 8/18 i III PO 9/18 zainicjowane zostały powództwami dwóch sędziów SN, wniesionymi 22.08.2018 r. przeciwko Sądowi Najwyższemu o ustalenie istnienia stosunku służbowego sędziego SN w stanie czynnym⁹. Powodowie wnieśli o ustalenie, na podstawie art. 189 k.p.c., że stosunek służbowy sędziego Sądu Najwyższego w stanie czynnym, istniejący w dniu 3.07.2018 r. między powodami a pozwanym Sądem Najwyższym, nie uległ przekształceniu w dniu 4.07.2018 r. w stosunek służbowy sędziego SN w stanie spoczynku. W obu przypadkach powodowie wnieśli również o udzielenie zabezpieczenia roszczenia na podstawie art. 755 § 1 k.p.c. w zw. z art. 730 § 1 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.

Postępowania w SN zostały zainicjowane w związku z wejściem w życie ustawy z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym¹⁰ (dalej: u.SN). Zgodnie z art. 111 § 1 u.SN (w brzmieniu wówczas obowiązującym) sędziowie Sądu Najwyższego (i analogicznie sędziowie NSA), którzy do dnia wejścia w życie niniejszej ustawy ukończyli 65. rok życia albo ukończą 65. rok życia w okresie trzech miesięcy od dnia wejścia w życie niniejszej ustawy, z dniem następującym po upływie trzech miesięcy od dnia wejścia w życie niniejszej ustawy przechodzą w stan spoczynku, chyba że w terminie miesiąca od dnia wejścia w życie niniejszej ustawy złożą oświadczenie i zaświadczenie, o których mowa w art. 37 § 1, a Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej wyrazi zgodę na dalsze zajmowanie stanowiska sędziego Sądu Najwyższego. Przepisy art. 37 § 2–4 stosuje się odpowiednio.

Nie przypominając szczegółów całego postępowania (te zostały omówione dokładnie w samym wyroku), warto jedynie zaznaczyć, że sprawy te trafiły do Izby Pracy i Ubezpieczeń Społecznych Sądu Najwyższego, ponieważ Izba Dyscyplinarna w momencie zainicjowania spraw nie była jeszcze obsadzona. Sąd odsyłający nabrał wątpliwości co do wykładni art. 9 ust. 1 dyrektywy 2000/78¹¹ i art. 47 Karty Praw Podstawowych UE (KPP) i poprosił TS o wyjaśnienie, czy zważywszy w szczególności na okoliczności, w jakich miałyby dojść do powołania nowych sędziów Izby Dyscyplinarnej, ta Izba i jej członkowie będą zapewniać wystarczające gwarancje niezawisłości i bezstronności.

2. *Rozstrzygnięcie TS w kontekście opinii rzecznika generalnego.* W wyroku z 19.11.2019 r. TS stwierdził, że art. 47 KPP i art. 9 ust. 1 dyrektywy 2000/78 stoją na przeszkodzie temu, by spory dotyczące stosowania prawa Unii mogły należeć do wyłącznej właściwości organu niestanowiącego niezawisłego i bezstronnego sądu w rozumieniu pierwszego z tych przepisów. Do tej ostatniej

⁸ Data wniesienia odwołania; t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 389 ze zm.

⁹ Szerzej na temat okoliczności sprawy zob. uzasadnienie wyroku SN z 5.12.2019 r., III PO 7/18.

¹⁰ Dz.U. z 2018 r., poz. 5 ze zm.

¹¹ Dyrektywa Rady 2000/78/WE z 27.11.2000 r. ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy, Dz.Urz. WE L 303, s. 16.

sytuacji dochodzi wówczas, gdy obiektywne okoliczności, w jakich został utworzony dany organ, oraz jego cechy, a także sposób, w jaki zostali powołani jego członkowie, mogą wzbudzić w przekonaniu jednostek uzasadnione wątpliwości co do niezależności tego organu od czynników zewnętrznych, w szczególności od bezpośrednich lub pośrednich wpływów władzy ustawodawczej i wykonawczej, oraz jego neutralności względem ścierających się przed nim interesów, i prowadzić w ten sposób do braku przejawiania przez ten organ oznak niezawisłości lub bezstronności, co mogłoby podważyć zaufanie społeczeństwa do sądownictwa. Do sądu odsyłającego należy ustalenie, przy wzięciu pod uwagę wszystkich istotnych informacji, którymi dysponuje, czy jest tak w przypadku Izby Dyscyplinarnej Sądu Najwyższego. Dalej TS dodał, że w razie gdyby tak było, zasadę pierwszeństwa prawa Unii należy interpretować w ten sposób, że zobowiązuje ona sąd odsyłający do odstąpienia od stosowania przepisu prawa krajowego, zastrzegającego dla takiego organu właściwość do rozpoznania sporów w postępowaniu głównym, aby spory te mogły zostać rozpatrzone przez sąd, który spełnia wyżej wskazane wymogi niezawisłości i bezstronności i który byłby właściwy w danej dziedzinie, gdyby ów przepis nie stał temu na przeszkodzie.

Wyrok TS z 19.11.2019 r. jest przykładem najbardziej klasycznego orzeczenia prejudycjalnego, w którym Trybunał udziela sądowi krajowemu wskazówek pomocnych do samodzielnego rozstrzygnięcia sprawy przed sądem krajowym. Zgodzić się należy ze stanowiskiem M. Ziółkowskiego i M. Krajewskiego¹², którzy wskazywali, że Trybunał mógł przyjąć różne strategie, w tym np. pójść śladem RG Tancheva, który w przywołanej wyżej opinii próbował określić minimalny standard nominacji sędziów. W szczególności miał on wiązać się z określeniem standardu funkcjonowania rad sądowniczych w państwach członkowskich UE. W jego ocenie, mimo że nie istnieje jednolity model rad sądownictwa, powinny one posiadać „pewne wspólne cechy związane z ich misją zabezpieczania niezawisłości sędziowskiej i z ich funkcjonowaniem w ramach systemów sądownictwa w ich odpowiednich jurysdykcjach w celu utrzymania poszanowania praworządności i praw podstawowych”¹³. Rzecznik Generalny uznał, że wprawdzie państwa członkowskie mają swobodę decydowania, czy ustanowić radę sądownictwa lub podobny jej organ, to jeżeli taka rada zostanie utworzona, jej niezależność musi być zagwarantowana w wystarczającym stopniu, między innymi poprzez: brak jakiegokolwiek wpływu ze strony organów ustawodawczych i wykonawczych; mechanizm jej tworzenia oraz skład rady, który powinien stanowić gwarancję jej niezależności i umożliwiać działanie w sposób skuteczny, z uwzględnieniem szerokiej reprezentacji sędziów sądów wszystkich szczebli; nieodwoływalność jej członków przed upływem kadencji oraz zapewnienie ciągłości kadencji członków rad sądownictwa w taki sposób,

¹² M. Krajewski, M. Ziółkowski, *The Power of 'Appearances'*, Verfassungsblog z 26.11.2019 r. Zob. również stanowisko M. Ziółkowskiego wyrażone podczas debaty dotyczącej skutków wyroku TSUE: *Skutki wyroków Trybunału Sprawiedliwości i Sądu Najwyższego dotyczących Izby Dyscyplinarnej Sądu Najwyższego i Krajowej Rady Sądownictwa (debata w redakcji „Europejskiego Przeglądu Sądowego” w dniu 17.12.2019 r.)*, EPS 2020, nr 1, s. 6 (dalej: debata).

¹³ Opinia RG z 27.06.2019 r., pkt 123.

aby nie kończyli jej w tym samym momencie lub tuż po wyborach parlamentarnych¹⁴. Trybunał Sprawiedliwości mógł, podobnie jak RG Tanchev, przyjąć, że „wymogi niezawisłości sędziowskiej ustanowione w art. 47 KPP należy interpretować w ten sposób, że nowo utworzona izba sądu ostatniej instancji państwa członkowskiego – właściwa do rozpoznania sprawy sędziego sądu krajowego – w której mają orzekać wyłącznie sędziowie wybrani przez organ krajowy mający stać na straży niezależności sądów (Krajowa Rada Sądownictwa), który z uwagi na ustrojowy model jego ukształtowania oraz sposób działania nie daje rękojmi niezależności od władzy ustawodawczej i wykonawczej, nie spełnia tych wymogów”¹⁵. W praktyce orzeczniczej TS pojawiały się przecież wielokrotnie orzeczenia, w których Trybunał nie pozostawiał sądowi krajowemu w zasadzie żadnego pola do samodzielnej decyzji¹⁶. W analizowanej sprawie stało się jednak inaczej. Trybunał dokonał wykładni prawa unijnego w taki sposób, aby sąd odsyłający nie miał żadnych wątpliwości, w jaki sposób przeprowadzić tzw. test niezależności Izby Dyscyplinarnej SN w kontekście prawa do skutecznej ochrony sądowej. W wyroku z 19.11.2019 r. szczegółowo wyłożył kryteria niezależności organu biorącego udział w procedurze powoływania sędziów¹⁷ i niezawisłości sędziów¹⁸. Można zastanawiać się oczywiście, dlaczego TS akurat w tej sprawie wybrał taką strategię. Wydaje się, że przede wszystkim – biorąc pod uwagę kompetencje krajowe do regulowania spraw organizacji wymiaru sprawiedliwości – chciał uniknąć wyznaczenia sposobu nominacji sędziów, który miałby mieć zastosowanie we wszystkich państwach członkowskich UE. Udzielając jednak bardzo dokładnych wskazań w odniesieniu do sytuacji Izby Dyscyplinarnej SN i Krajowej Rady Sądownictwa jako organu uczestniczącego w procesie nominacji, odniósł się bezpośrednio do sytuacji polskiej. Jednocześnie wyznaczył bardzo ogólny i uniwersalny standard interpretacji art. 47 KPP w zw. z art. 19 ust. 1 akapit 2 i art. 2 TUE, a także odwołał się do standardu określonego w art. 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC), co pozwala przyjąć, że wyrok ma jednak znaczenie szersze niż wyłącznie aplikacyjne dla potrzeb konkretnego postępowania sądowego, w którym zapadł.

3. *Skutki wyroków prejudycjalnych i ich znaczenie w kontekście wyroku z 19.11.2019 r.* Analizy skutków wyroku TS dla prawa polskiego i toczących się postępowań nie można prowadzić bez analizy ogólnych skutków wyroków prejudycjalnych. Procedura prejudycjalna ma na celu ustanowienie dialogu między Trybunałem Sprawiedliwości a sądami państw członkowskich oraz realizację

¹⁴ Opinia RG z 27.06.2019 r., pkt 124–129.

¹⁵ Opinia RG z 27.06.2019 r., pkt 76.

¹⁶ T. Tridimas, analizując orzecznictwo TS, wyróżnił: *outcome cases* – TS nie pozostawia pola do decyzji sądowi krajowemu, w istocie rozstrzygając sprawę w sposób wiążący; *guidance cases* – TS daje sądowi krajowemu wskazówki postępowania; *deference cases* – TS odpowiada w tak ogólny sposób, że w zasadzie zwraca sprawę sądowi krajowemu. Autor podaje też konkretne przykłady takich spraw. Zob. T. Tridimas, *Constitutional review of Member State Action: the Virtues and Vices of an Incomplete Jurisdiction*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1923450 (dostęp: 25.12.2019).

¹⁷ *A.K. i in. v. KRS i SN*, pkt 133–134.

¹⁸ *A.K. i in. v. KRS i SN*, pkt 145–153.

skutecznej ochrony sądowej. Dialog sądów krajowych z TS może odbywać się wyłącznie przy założeniu, stanowiącym istotę porządku prawnego UE, że działania sędziów europejskich i krajowych są komplementarne, ale jednocześnie istnieje między nimi wyraźny podział kompetencji. Porządek prawny UE zakłada istnienie wspólnych mechanizmów prawnych, przy jednoczesnym utrzymywaniu pluralizmu systemów krajowych¹⁹. Współpraca warunkuje utrzymanie jednolitej wykładni i sposobu stosowania prawa UE, przyczyniając się do zmniejszania barier prawnych między państwami członkowskimi. Istnienie systemu pytań prejudycjalnych jest zatem koniecznością, warunkującą utrzymanie systemu prawnego UE. Sam Trybunał Sprawiedliwości określał, że celem procedury prejudycjalnej jest zapewnienie jednolitej wykładni prawa UE, umożliwienie zapewnienia jego spójności i skuteczności²⁰. W wyroku w sprawie *Słowacja v. Achmea BV*²¹ Trybunał Sprawiedliwości wskazał wyraźnie, że system sędziowski mający na celu zapewnienie spójności i jednolitości charakteru wykładni prawa UE został ustanowiony w traktatach, aby zagwarantować zachowanie szczególnych cech i autonomii porządku prawa Unii. Odesłanie prejudycjalne nie ma służyć wyłącznie wydawaniu opinii doradczych w przedmiocie pytań ogólnych i hipotetycznych, lecz ma być podyktowane potrzebą skutecznego rozstrzygnięcia sporu²².

Moc wiążąca orzeczeń prejudycjalnych nie została uregulowana w żadnym przepisie prawa pierwotnego UE, jednak sam TS wypowiedział się wielokrotnie w tej sprawie. Wskazał w szczególności, że sąd krajowy nie może pominąć uzyskanej od TS wykładni prawa UE ani dać pierwszeństwa sprzecznej z nią wykładni innego sądu, którą jest związany z mocy przepisu krajowego²³. Również regulamin TSUE²⁴ stanowi jedynie w art. 91 § 1, że wyroki TS wiążą od dnia ich ogłoszenia, zaś w § 2, że postanowienia – od dnia ich doręczenia. Nie ma jednak wątpliwości, że wszystkie merytoryczne orzeczenia prejudycjalne (czyli zarówno wyroki, jak i postanowienia z uzasadnieniem wydawane w trybie art. 99 Regulaminu TS) mają moc wiążącą w danej sprawie. Wiążą zatem zarówno bezpośrednio sąd pytający, jak i wszystkie pozostałe sądy, które będą w tej sprawie orzekać²⁵. Jest to związanie względne, bowiem każdy sąd orzekający w sprawie, który poweźmie wątpliwość co do sposobu wykorzystania orzeczenia

¹⁹ Zob. M. Safjan, *Dlaczego dialog pomiędzy sądami bywa trudny? O barierach pytań prejudycjalnych*, Prawo w Działaniu – Sprawy Cywilne 2014, t. 20, s. 7.

²⁰ Zob. opinia TS 2/13 z 18.12.2014 r., EU:C:2014:2454, pkt 174, 176.

²¹ Wyrok TS z 6.03.2018 r., C-284/16, *Słowacja v. Achmea BV*, EU:C:2018:158.

²² Zob. wyrok TS z 10.12.2018 r., C-621/18, *Wightman*, EU:C:2018:999.

²³ Por. wyrok TS z 5.10.2010 r., C-173/09, *Georgi Elchinov*, Zb. Orz. 2010, s. I-8889, pkt 29–30. Podobnie w szczególności w sprawach: z 3.02.1977 r., C-52/76, *Benedetti*, Rec. 1977, s. 163, pkt 26; z 14.12.2000 r., C-446/98, *Fazenda Pública*, Rec. 2000, s. I-11435, pkt 49; postanowienie z 5.03.1986 r., C-69/85, *Wünsche*, Rec. 1986, s. 947, pkt 13.

²⁴ Regulamin postępowania przed Trybunałem Sprawiedliwości z 25.09.2012 r., Dz.Urz. UE L 265; sprostowanie Dz.Urz. UE L 173 z 30.06.2016 r., s. 108, w brzmieniu zmienionym 18.06.2013 r., Dz.Urz. UE L 173, s. 65, w dniu 19.07.2016 r., Dz.Urz. UE L 217, s. 69, i w dniu 9.04.2019 r., Dz.Urz. UE L 111, s. 73.

²⁵ Por. m.in. P. Dąbrowska, *Skutki orzeczenia wstępnego Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, Warszawa 2004, s. 75–86; A. Wróbel, *Pytania prawne sądów państw*

prejudycjalnego czy jego treści, może skierować kolejne pytanie prejudycjalne. Taką możliwość zapisano w art. 104 § 2 Regulaminu TS – do sądów krajowych należy ocena, czy orzeczenie wydane w trybie prejudycjalnym dostatecznie wyjaśnia sprawę, czy też konieczne jest zwrócenie się do Trybunału z ponownym wnioskiem. Ten przepis Regulaminu odzwierciedla dotychczasowe wcześniejsze stanowisko TS w tej kwestii²⁶.

Wykładnia przepisów prawa UE zawarta we wcześniejszych orzeczeniach TS może też mieć moc wiążącą dla wszystkich sądów krajowych, jednak nie ma to formalnie charakteru automatycznego²⁷. Chociaż zatem orzeczenie TS formalnie nie jest adresowane do wszystkich sądów krajowych, to jednak jego względna skuteczność wiąże się z doktryną *acte éclairé*, która skutkuje m.in. tym, że sąd krajowy może odstąpić od przedłożenia pytania – nawet wówczas, gdy jest sądem zobowiązanym do zadania pytania, jeżeli Trybunał rozstrzygał już w podobnej sprawie²⁸. Za przyjęciem względnej mocy wiążącej *erga omnes* wyroków wykładniczych przemawia zatem przede wszystkim fakt, że obowiązek wystąpienia z pytaniem prejudycjalnym przez krajowy sąd „ostatniej instancji” ustaje nie tylko wtedy, gdy już uprzednio udzielona została odpowiedź na identyczne pytanie prejudycjalne, ale także wówczas, gdy ustalone orzecznictwo rozstrzygnęło już daną kwestię, nawet poza procedurą orzeczeń wstępnych, i nawet jeśli pytania co do interpretacji we wcześniejszej sprawie nie były dokładnie takie same. Względna moc wiążąca *erga omnes* wyroków TS oznacza, że są nimi związane nie tylko sądy rozstrzygające tę samą sprawę co sąd pytający, ale w innej instancji czy w innym składzie, ale również wszystkie inne sądy rozstrzygające sprawy podobne, czyli takie, w których pojawił się analogiczny problem, dostrzeżony przez sąd z urzędu lub na wniosek stron postępowania. Jeżeli zatem w trakcie rozpoznawania spraw przed sądami polskimi, ale także przed sądami innych państw członkowskich, pojawi się problem niezależności sądu w kontekście składu orzekającego i uczestnictwa w nim sędziego, który został powołany przez tzw. nową KRS, wówczas każdy sąd będzie zobowiązany do zastosowania się do wyroku z 19.11.2019 r. i przeanalizowania danej sytuacji w kontekście art. 47 KPP, interpretowanego w sposób określony w tym orzeczeniu.

Obowiązek ten wynika również z wyrażonej w art. 4 ust. 3 TUE zasady lojalnej współpracy, nakazującej poszanowanie prawa UE²⁹, co oznacza, że państwa członkowskie (w tym sądy) mają obowiązek usuwania bezprawnych

członkowskich do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, [w:] *Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy*, t. I, red. A. Wróbel, Warszawa 2010, s. 631.

²⁶ Por. *Wünsche*, pkt 15; M. Szpunar, *uwagi do art. 267 TFUE*, [w:] *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. III, red. A. Wróbel, Warszawa 2012, s. 396.

²⁷ Zob. wyrok TS z 4.06.2009 r., C-8/08, *T-Mobile Netherlands i in.*, EU:C:2009:343, pkt 50.

²⁸ Wyrok TS z 6.10.1982 r., C-283/81, *Srl CILFIT i Lanificio di Gavardo SpA v. Ministero della sanità*, Zb. Orz. 1982, s. 3415, pkt 13–14. Por. J. Skrzydło, *Doktryna acte éclairé w orzecznictwie Trybunału Wspólnot Europejskich i sądów krajów członkowskich Unii Europejskiej*, *Studia Prawno-Europejskie* 1997, t. 2, s. 143–159. Na temat *acte éclairé* wypowiedziano się również w trakcie wspomnianej wyżej debaty, *Europejski Przegląd Sądowy* 2020, nr 1, s. 4–32.

²⁹ Por. *Associação Sindical dos Juízes Portugueses*, pkt 34.

skutków naruszenia prawa unijnego³⁰. Sądy krajowe, zgodnie z doktryną wyjaśnionych *acte éclairé*, nie mogą zignorować wykładni Trybunału, gdyż wówczas istnieje ryzyko narażenia państwa na odpowiedzialność odszkodowawczą³¹, a także na wszczęcie postępowania naruszeniowego w trybie art. 258 TFUE przez Komisję³².

Wyrok TS, chociaż nie wywiera skutków *ipso iure*, nie wiąże wprost i bezpośrednio wszystkich sądów w Polsce, ma jednak istotne znaczenie dla wszystkich sądów krajowych rozstrzygających w sprawach, w których pojawi się kwestia niezależności sądu w kontekście procedury nominacyjnej sędziów. Trybunał formułuje wiele przesłanek dotyczących niezależności sądów, zatem powinno się odczytywać jego wyrok szeroko, tzn. nie tylko w kontekście tych konkretnych indywidualnych spraw, w których SN zwrócił się z pytaniami prejudycjalnymi. Trybunał sformułował tak istotne, a jednocześnie ogólne wskazówki dotyczące Izby Dyscyplinarnej SN i roli KRS w procesie nominacji sędziów, że musi to mieć przełożenie na status prawny wszystkich sędziów powoływanych przy udziale tzw. nowej KRS. Wyrok ten będzie mieć i już ma znaczenie dla wszystkich postępowań, w których powstanie wątpliwość co do niezależności sądu ze względu na sposób powołania sędziów wchodzących w skład sądu, w kontekście bezstronności organu uczestniczącego w procedurze powołania sędziego (Krajowej Rady Sądownictwa)³³. Takie stanowisko uzasadnić można na kilka sposobów.

Po pierwsze, wynika to bezpośrednio z treści wyroku z 19.11.2019 r. Trybunał Sprawiedliwości nie dokonał bowiem wyłącznie oceny konkretnego przypadku polskiej Krajowej Rady Sądownictwa i Izby Dyscyplinarnej SN, lecz sformułował w sentencji wiążącą, zgeneralizowaną³⁴ wykładnię art. 47 KPP i art. 9 ust. 1 dyrektywy 2000/78. Ponadto nie uchylił się od interpretacji art. 19 ust. 1 TUE – wskazał bowiem wyraźnie, że zasada skutecznej ochrony sądowej praw, jakie jednostki wywodzą z prawa Unii, do której odnosi się ten właśnie przepis, stanowi zasadę ogólną prawa Unii, znajdującą obecnie potwierdzenie w art. 47 KPP. Trybunał uznał wyłącznie, że nie ma potrzeby dokonywania odrębnej wykładni art. 19 ust. 1 zd. 2 TUE. Czyniąc wskazaną konkluzję, TS stwierdził, przyjmując niejako za oczywiste, że „art. 19 TUE, w którym skonkretyzowano zasadę państwa prawnego wyrażoną w art. 2 TUE, powierza sądom państw członkowskich i Trybunałowi zadanie zapewnienia pełnego stosowania prawa Unii we wszystkich państwach członkowskich, jak również ochrony sądowej praw, jakie jednostki wywodzą z tego prawa”³⁵. Przytoczona wypowiedź pozwala twierdzić,

³⁰ Zob. też wyrok TS z 21.06.2007 r., C-231/06 do C-233/06, *Jonkman*, EU:C:2007:373, pkt 37.

³¹ Zob. wyroki TS: z 30.09.2003 r., C-224/01, *Gerhard Köbler*, Zb. Orz. 2003, s. I-10239; z 13.01.2004 r., C-453/00, *Kühne & Heitz NV*, Zb. Orz. 2004 I-00837.

³² Zob. wyrok TS z 4.10.2018 r., C-416/17, *Komisja v. Francja.*, EU:C:2018:811 (dotyczący niewystąpienia z pytaniem prejudycjalnym przez Conseil d'État).

³³ Zob. np. pytanie prawne w sprawie III CZP 94/19, zarejestrowane w Izbie Cywilnej SN.

³⁴ Wystarczy porównać treść sentencji wyroku *A.K. i in. v. KRS i SN* z sentencją wyroku *Associação Sindical dos Juízes Portugueses*.

³⁵ *A.K. i in. v. KRS i SN*, pkt 167; *Komisja v. Polska (Niezależność Sądu Najwyższego)*, pkt 47 i przytoczone tam orzecznictwo; *LM*, pkt 50; *Associação Sindical dos Juízes Portugueses*, pkt 32; *Achmea*, pkt 36.

że wymóg niezależności sądów krajowych wpisany jest w treść skutecznej ochrony sądowej (art. 19 ust. 2 zd. 2 TUE) oraz istotę państwa prawnego (art. 2 TUE). Nie można przecież mówić o skutecznej ochronie sądowej, gdy sąd krajowy nie będzie korzystał z przymiotu niezależności w rozumieniu orzecznictwa TS oraz ETPC³⁶, i to bez względu na to, czy rozstrzyga sprawę objętą prawem unijnym, czy też sprawę, która pozostaje poza zakresem zastosowania prawa UE. W takiej sytuacji mrzonką staje się zapewnienie skuteczności oraz jednolitego charakteru wykładni prawa unijnego we wszystkich państwach członkowskich, a w dalszej perspektywie zapewnienie istnienia wzajemnego zaufania między państwami członkowskim. Nie sposób również wyobrazić sobie istnienia państwa prawnego, jednej z fundamentalnych wartości, na których opiera się UE (art. 2 TUE), bez istnienia dostatecznych gwarancji niezależności sądów krajowych. Trafnie ujął to M. Safjan: „Rządy prawa zakładają jako konieczny, nieodzowny składnik ideę sprawiedliwości i skutecznej ochrony prawnej, realizującą się poprzez niezawisły wymiar sprawiedliwości. Niezależność sądów jest kluczowym elementem zasady rządów prawa”³⁷. Potwierdził to również TS, który uznał, że w istotę państwa prawa wpisane jest zapewnienie skutecznej kontroli sądowej³⁸. Już w sprawie *Torubarov*³⁹ Trybunał stwierdził, że zasada skutecznej ochrony sądowej potwierdzona została w art. 47 KPP samoistnie, bezpośrednio, a więc bez konieczności ustanowienia szczegółowych norm w przepisach prawa Unii lub prawa krajowego. Natomiast po wyroku TS z 19.11.2019 r. staje się coraz bardziej realne rekonstruowanie standardu niezależności sądów krajowych na podstawie art. 2 TUE, zwłaszcza gdy w układzie faktycznym danej sprawy trudno odnaleźć tzw. łącznik z prawem unijnym⁴⁰. Wykładnia art. 2 TUE, stanowiącego fundament całego systemu unijnego, rzutuje na kierunek interpretacji i stosowanie

³⁶ W myśl art. 52 ust. 3 KPP uściślono, że w zakresie, w jakim Karta zawiera prawa, które odpowiadają prawom zagwarantowanym w EKPC, ich znaczenie i zakres są takie same jak praw przyznanych przez EKPC. TS zwrócił na to uwagę w wyroku *A.K. i in. v. KRS i SN*, pkt 116–118. Dodał jednocześnie, że wykładnia art. 47 KPP powinna zostać przeprowadzona w taki sposób, aby nie doszło do naruszenia poziomu ochrony wynikającego z art. 6 EKPC i orzecznictwa ETPC, zob. pkt 118 oraz wyrok TS z 29.07.2019 r., C-38/18, *Gambino i Hyka*, EU:C:2019:628, pkt 39.

³⁷ M. Safjan, *Rządy prawa a przyszłość Europy*, Europejski Przegląd Sądowy 2019, nr 8, s. 6.

³⁸ *Associação Sindical dos Juízes Portugueses*, pkt 32–33.

³⁹ Wyrok TS z 29.07.2019 r., C-556/17, *Alekszj Torubarov v. Bevandorlasi es Menekiiltiigi Hivatal*, EU:C:2019:626, pkt 56.

⁴⁰ Uwaga ta ma szczególne znaczenie, gdy dochodzi do systemowego naruszenia niezależności sądów krajowych, w tym prawa do skutecznej ochrony sądowej. W takiej sytuacji realne staje się „dopuszczenie pytań prejudycjalnych, które odwoływałyby się w sposób samodzielny do wartości zawartych w art. 2 TUE, o ile zostałyby wykazane, że nastąpiło załamanie strukturalne instrumentów zapewniających funkcjonowanie rządów prawa i skuteczną ochronę praw podstawowych” (por. M. Safjan, *Rządy prawa...*, s. 10) bądź w powiązaniu art. 2 TUE z art. 20 TUE (obywatelstwo Unii) – w tym kierunku A. von Bogdandy, M. Kottmann, C. Antpöhler, J. Dickschen, S. Hentrei, M. Smrkolj, *Reverse Solange – Protecting the essence of fundamental rights against EU Member States*, *Common Market Law Review* 2012, nr 2, s. 491; dopuszcza taką możliwość również M. Safjan, *Rządy prawa...*, s. 10.

wszystkich pozostałych przepisów prawa unijnego, których stosowanie nie może rzutować na dekodowanie wartości określonych w tym przepisie.

Po drugie, takie stanowisko wiąże się – bardziej systemowo – ze sposobem, w jaki wyroki TS wiążą sądy krajowe oraz inne organy władzy w państwach członkowskich. W szczególności należy zwrócić uwagę, że sąd krajowy zadający pytanie rozstrzyga sprawę indywidualną, stosując się do wskazówek zawartych w wyroku TS. Jednak wykładnia prawa UE dokonana przez Trybunał wiąże wszystkie państwa członkowskie (nie tylko to, którego sąd skierował pytanie), a w nich wszystkie sądy i inne organy państwowe⁴¹. Z tego zaś wynika obowiązek każdego sądu krajowego sprawdzenia, czy ukształtowany przez prawodawcę krajowego mechanizm wyłaniania sędziów w konkretnych sprawach jest zgodny z prawem podstawowym UE – prawem do rozpoznania sprawy przez niezależny sąd (art. 47 KPP).

Po trzecie, skuteczność i znaczenie tego wyroku nie tylko dla sądu pytającego, ale również dla wszystkich innych sądów i organów państwa wiąże się nie tylko ogólnie z rolą i znaczeniem pytań prejudycjalnych, ale także z problemem, jaki był rozstrzygany w tej konkretnej sprawie oraz w sprawach wcześniejszych, w których TS odniósł się do niezależności sądownictwa. Ocena, czy dany organ jest sądem w rozumieniu prawa UE, wymaga przeprowadzenia analizy jego niezależności, co Trybunał Sprawiedliwości potwierdził wielokrotnie⁴². W sprawie C-64/16 Trybunał zrekapitulował swoje wcześniejsze rozważania – przypomniał, że państwa członkowskie UE są zobowiązane, m.in. zgodnie z zasadą lojalnej współpracy wyrażoną w art. 4 ust. 3 akapit pierwszy TUE, zapewnić na swym terytorium stosowanie i poszanowanie prawa Unii. To zaś – biorąc pod uwagę treść art. 19 ust. 1 akapit drugi TUE – oznacza, że do obowiązków państwa członkowskiego należy ustanowienie środków niezbędnych do zapewnienia jednostkom poszanowania ich prawa do skutecznej ochrony sądowej w dziedzinach objętych prawem Unii⁴³. Trybunał podkreślał, że samo istnienie skutecznej kontroli sądowej, służącej zapewnieniu poszanowania prawa Unii, jest nieodłączną cechą państwa prawa⁴⁴, z czego wynika, że każde państwo członkowskie powinno zapewnić, by organy należące – jako „sąd” w rozumieniu prawa Unii – do systemu środków odwoławczych w dziedzinach objętych prawem Unii odpowiadały wymogom skutecznej ochrony sądowej. Prawo krajowe nie może zwalniać sądów krajowych z obowiązku badania, czy w konkretnej sprawie zapewniona jest efektywna ochrona sądowa przez niezależny organ sądowy, spełniający m.in. te wymogi, o których mowa w pkt 38 wyroku TS w sprawie C-64/16 czy w wyroku z 19.11.2019 r. Wszelako skuteczna ochrona sądowa, realizowana przez niez-

⁴¹ *A.K. i in. v. KRS i SN*, pkt 168. O względnym skutku *erga omnes* w kolejnym punkcie niniejszego artykułu.

⁴² Zob. m.in. *Associação Sindical dos Juízes Portugueses*, pkt 34–38; podobnie wyrok TS z 3.10.2013 r., C-593/11P, *Inuit Tapiriit Kanatami i in. v. Parlament i Rada*, EU:C:2013:625, pkt 100–101, a także przytoczone tam orzecznictwo.

⁴³ Zob. podobnie wyroki TS: z 13.03.2007 r., C-432/05, *Unibet*, EU:C:2007:163, pkt 37; z 22.12.2010 r., C-279/09, *DEB*, EU:C:2010:811, pkt 29–33; a wcześniejsze np. z 16.12.1976 r., 33/76, *Rewe*, Rec. s. 1989, pkt 5.

⁴⁴ Zob. podobnie wyrok TS z 28.03.2017 r., C-72/15, *Rosneft*, EU:C:2017:236, pkt 73 i przytoczone tam orzecznictwo.

leżne sądy, stanowi element konieczny zasady państwa prawnego, o której jest mowa w art. 2 TUE⁴⁵. Nawet jeżeli zostanie uznane, że struktura sądowa państw członkowskich czy proces nominacyjny sędziów należą do kompetencji wyłącznej państwa członkowskiego, to jednak sposób realizacji polityki przez państwo członkowskie w tym obszarze musi być dokonywany z poszanowaniem prawa Unii i jego zasad ogólnych. W szczególności nie może prowadzić do ograniczenia lub unicestwienia prawa do skutecznej ochrony sądowej ściśle spójnej z niezależnością sądów i niezawisłością sędziów w każdym państwie członkowskim⁴⁶.

Po czwarte, o roli i znaczeniu wyroku TS z 19.11.2019 r. przesądza odesłanie w nim do zasady pierwszeństwa prawa UE. Trybunał nie tylko wskazał, że sąd krajowy jest zobowiązany do pominięcia sprzecznych z prawem UE przepisów prawa krajowego. Odesłanie do zasady pierwszeństwa powinno być odczytane również szerzej – jako przypomnienie, że wszelkie przepisy krajowe uniemożliwiające sądom wykonywanie innych obowiązków na nich spoczywających, w tym ustawowo ograniczające prawo do zwrócenia się z pytaniem prejudycjalnym do TS, muszą być pominięte w procesie stosowania prawa. Trybunał wielokrotnie przypominał, że sądy krajowe muszą mieć jak najszersze uprawnienie do wystąpienia do TS o wykładnię przepisów prawa Unii wymagających zastosowania z ich strony, przy czym uprawnienie to przekształca się w obowiązek sądów orzekających w ostatniej instancji, z zastrzeżeniem wyjątków sformułowanych w orzecznictwie Trybunału. Przepis prawa krajowego nie może stanąć na przeszkodzie skorzystaniu przez sąd krajowy z tego uprawnienia⁴⁷. W wyroku w sprawie *Ognyanov* Trybunał wskazał wprost, że sprzeczne z art. 267 TFUE są takie uregulowania prawa krajowego, które w postępowaniu głównym mogą skutkować powstrzymaniem się przez sąd krajowy od zadania pytań prejudycjalnych TS w celu m.in. uniknięcia narażenia się na sankcje dyscyplinarne⁴⁸. Sądy krajowe mają swobodę w wykonywaniu tego uprawnienia na każdym etapie postępowania, jaki uznają za stosowny. Zatem również te fragmenty wyroku z 19.11.2019 r., które odnoszą się do zasady pierwszeństwa prawa UE, muszą być uwzględniane szerzej niż tylko i wyłącznie w konkretnej sprawie będącej podstawą wyroku.

⁴⁵ TS wielokrotnie wskazywał, że „samo istnienie skutecznej kontroli sądowej służącej zapewnieniu poszanowania prawa Unii jest nieodłączną cechą państwa prawnego” – por. wyrok TS z 25.07.2018 r., C-216/18 PPU, *LM*, EU:C:2018:586, pkt 51; wyrok w sprawie C-64/16, pkt 36.

⁴⁶ Dobitnie wskazał to TS w wyroku z 21.11.2019 r., C-379/18, *Deutsche Lufthansa AG v. Land Berlin*, EU:C:2019:1000, pkt 62 – stwierdził, że „do wewnętrznego porządku prawnego każdego z państw członkowskich należy co do zasady wyznaczenie właściwych sądów i określenie zasad postępowania w sprawach mających na celu zapewnienie ochrony praw, które jednostki wywodzą z prawa Unii, przy czym zasady te nie mogą w szczególności powodować w praktyce, że korzystanie z praw przyznanych w porządku prawnym Unii stanie się niemożliwe lub nadmiernie utrudnione (zasada skuteczności)”. Wcześniej myśl tę wyraził w wyroku *Unibet*, pkt 39 i 43.

⁴⁷ Tak np. w wyrokach TS: z 5.04.2016 r., C-689/13, *Puligienica Facility Esco SpA (PFE)*, EU:C:2016:199. Podobne stwierdzenia można znaleźć w wielu innych wyrokach TS, np.: z 5.10.2010 r., C-173/09, *Elchinov*, EU:C:2010:581; z 9.02.2017 r., C-283/16 *M.S.*, EU:C:2017:104; z 4.06.2015 r., C-5/14, *Kernkraftwerke*, EU:C:2015:354.

⁴⁸ Wyrok TS z 5.07.2016 r., C-614/14, *Ognyanov*, EU:C:2016:514, pkt 25.

Po piąte, należy odwołać się do orzecznictwa Sądu Najwyższego i sposobu, w jaki wyrok ten został zastosowany już z pierwszej ze spraw rozpoznanych po udzieleniu odpowiedzi przez TS w wyroku z 19.11.2019 r. W uzasadnieniu do wyroku z 5.12.2019 r. SN stwierdził, że „bez zagwarantowania rzeczywistej niezależności sądów i niezawisłości sędziów nie zostaną zachowane gwarancje ustrojowe demokratycznego państwa prawa. Sędzia pozbawiony tego przymiotu nie może w sposób prawidłowy rozstrzygać konfliktów i służyć zachowaniu spokoju publicznego”⁴⁹. Konsekwencją tego jest zatem „rozproszona kontrola spełnienia sformułowanych w tym orzeczeniu wymogów w zakresie niezależności i niezawisłości sądów”⁵⁰. Sądy polskie zaczęły zresztą odnosić się do wyroku TS krótko po jego wydaniu, a sędziowie w ten sposób narazili się na wszczęcie postępowań dyscyplinarnych, wbrew wspomnianym wyżej regułom⁵¹.

W konsekwencji należy wskazać, że skoro to sądy krajowe, jako jeden z organów państwa, odpowiedzialne są za efektywne zapewnienie ochrony sądowej (art. 19 ust. 1 zd. 2 TUE), to również kontrola spełnienia niezależności sądów i niezawisłości sędziów powinna być dokonywana w każdej sprawie, w której takie wątpliwości pojawiają się, niezależnie od tego, czy formalnie TS odpowiedział na pytania w tej konkretnej sprawie. Należy zauważyć, że chociaż wykładnia TS dotyczy spraw z tzw. elementem unijnym, to jednak analogiczne badanie powinno być wykonywane w każdej sprawie – nawet w takiej, która jednoznacznie leży poza zakresem stosowania prawa UE. Analogiczny standard wyznacza bowiem EKPC (art. 6), której przepisy – zgodnie z art. 91 ust. 3 Konstytucji – mogą być stosowane bezpośrednio w razie kolizji między rozwiązaniami wynikającymi z prawa krajowego i EKPC. Rozważając, czy taka kolizja może nastąpić, sąd musi uwzględnić wskazania wynikające z wyroków ETPC w sprawach: *Volkov v. Ukraina*⁵², *Denisov v. Ukraina*⁵³, *Urban v. Polska*⁵⁴ oraz *Guðmundur Andri Ástráðsson v. Islandia*, w których po raz pierwszy ETPC wypowiedział się *in extenso* o wpływie wadliwości procedur wyboru sędziów na uprawnienie jednostki z art. 6 ust. 1 EKPC.

4. Skutki wyroku z 19.11.2019 r. dla polskiego wymiaru sprawiedliwości. Jak wynika z przeprowadzonej analizy, skutki wyroku z 19.11.2019 r. są znacznie szersze niż tylko *inter partes*. Uzyskuje on wymiar zbliżony do skutku *erga*

⁴⁹ Zob. III PO 7/18, s. 21.

⁵⁰ Zob. III PO 7/18, s. 22.

⁵¹ Np. wszczęcie postępowania dyscyplinarnego wobec dwóch sędziów SA Katowice, którzy zwrócili się z pytaniem prawnym do SN: czy udział Krajowej Rady Sądownictwa, której skład ukształtowany w oparciu o przepisy noweli z 8.12.2017 r. (Dz.U. z 2018 r., poz. 3 ze zm.) w procesie powołania sędziego będącego członkiem składu orzekającego stanowi samoistną i wystarczającą przesłankę do uznania, że skład sądu jest sprzeczny z przepisami prawa w rozumieniu art. 379 pkt 4 k.p.c. Informacja na temat wszczęcia postępowania, zob. <http://rzecznik.gov.pl/2019/12/komunikat-rzecznika-dyscyplinarnego-sedziego-piotra-schaba-w-sprawie-skierowania-wnioskow-o-zawieszenie-w-czynnosciach-sluzbowych-sedziow-aleksandry-j-i-ireny-p/> (dostęp: 3.01.2020 r.).

⁵² Wyrok ETPC z 9.01.2013 r., *Volkov v. Ukraina*, skarga nr 21722/11.

⁵³ Wyrok ETPC z 25.09.2018 r., *Denisov v. Ukraina*, skarga nr 76639/11.

⁵⁴ Wyrok ETPC z 30.11.2010 r., *Urban v. Polska*, skarga nr 23614/08.

omnes, ponieważ wskazany judykant dotyczy wykładni przepisów stanowiących podwaliny porządku prawnego Unii Europejskiej, tj. państwa prawa, prawa do skutecznej ochrony sądowej, a także niezależnego sądownictwa, bez którego dwie poprzednie wartości nie mogą istnieć. Jest oczywiste, że zapewnienie jednolitości wykładni prawa w powyższym zakresie we wszystkich państwach członkowskich jest konieczne dla istnienia przestrzeni bez granic wewnętrznych oraz funkcjonowania efektywnie systemu wzajemnego uznawania i wykonywania rozstrzygnięć sądowych. Obowiązek ten obciąża nie tylko TS, lecz także każdy sąd krajowy, który ma zapewnić „pełne stosowanie prawa Unii we wszystkich państwach członkowskich, jak również ochronę sądową praw, jakie podmioty prawa wywodzą z prawa Unii”⁵⁵.

W świetle wyroku TS z 19.11.2019 r. nie budzi wątpliwości, że sądy krajowe są uprawnione do oceny, czy sprawę rozpoznał lub ma rozpoznać organ będący sądem niezawisłym i niezależnym od władzy ustawodawczej i wykonawczej w rozumieniu prawa unijnego. Reguły proceduralne powierzenia urzędu sędziego nie mają charakteru technicznego. Mają bowiem zapewnić, że wydanie osoby na urząd sędziego spełnia wymogi, jakie są wymagane od sędziego i sądu w świetle art. 47 KPP i art. 6 EKPC⁵⁶. W tym celu nie tylko sąd pytający, lecz każdy sąd (również w innym państwie członkowskim, jeśli takie wątpliwości w stosunku do sądu polskiego wystąpią) ma obowiązek zbadania, czy skład, w którym zasiada osoba powołana na stanowisko sędziego przy udziale tzw. nowej KRS⁵⁷, spełnia wymogi niezależności i niezawisłości z art. 47 KPP. Ocena ta powinna obejmować następujące elementy: a) ocenę stopnia niezależności i niezawisłości tzw. nowej KRS od władzy ustawodawczej i wykonawczej przy wykonywaniu jej ustawowych zadań, skoro temu organowi powierzono misję nie tylko stania na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów, lecz znaczącego udziału w kreowaniu niezależnego i bezstronnego sądu⁵⁸; b) okoliczności faktyczne i prawne, w jakich członkowie tzw. nowej KRS zostali powołani⁵⁹; c) sposób, w jaki tzw. nowa KRS wypełnia swoje konstytucyjne zadanie stania na straży niezależności sądów i sędziów, a zwłaszcza, „czy czyni to w sposób, który może podać w wątpliwość jego niezależność od władzy ustawodawczej i wykonawczej”⁶⁰.

Uwzględniając te kryteria łącznie, należy podzielić stanowisko SN wyrażone w wyroku z 5.12.2019 r., III PO 7/18, że obecna KRS nie daje wystarczających gwarancji niezależności od organów władzy ustawodawczej i wykonawczej

⁵⁵ *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, pkt 32; *Achmea*, pkt 36. Pogląd ten autorzy przedstawili również podczas wspomnianej wyżej debaty, Europejski Przegląd Sądowy 2020, 1, s. 7–9 oraz s. 14.

⁵⁶ Są one tożsame z wartościami, o których mowa w art. 45 ust. 1, art. 173 i art. 178 ust. 1 i 3 Konstytucji.

⁵⁷ Tj. Krajowej Rady Sądownictwa ukształtowanej na mocy ustawy z 8.12.2017 r. o zmianie ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2018 r., poz. 3 ze zm.

⁵⁸ *A.K. i in. v. KRS i SN*, pkt 139.

⁵⁹ *A.K. i in. v. KRS i SN*, pkt 140.

⁶⁰ *A.K. i in. v. KRS i SN*, pkt 144.

w procedurze powoływania sędziów⁶¹. W konsekwencji nie sposób twierdzić, że organ, którego skład osobowy został wyłoniony przy współudziale KRS, po zmianach wprowadzonych nowelą z 8.12.2017 r., jest sądem zarówno w rozumieniu prawa Unii, jak i art. 6 EKPC oraz art. 45 ust. 1 Konstytucji. O ile SN w wyroku w sprawie III PO 7/18 mógł stwierdzić tak tylko w stosunku do Izby Dyscyplinarnej SN (badając jednocześnie okoliczności, w jakich zostali powołani członkowie takiego organu jak Izba Dyscyplinarna Sądu SN i jaka w tym była rola KRS) i uznać, że nie jest ona sądem w rozumieniu art. 47 KPP oraz art. 6 EKPC i art. 45 ust. 1 Konstytucji⁶², o tyle w stosunku do wszystkich innych osób powołanych przez Prezydenta RP – na wniosek tzw. nowej KRS – do pełnienia urzędu na stanowisku sędziego zachodzą wątpliwości co do ich niezawisłości w rozumieniu ww. przepisów. Dotyczy to osób powołanych na stanowiska sędziowskie w SN, NSA, sądach powszechnych oraz sądach administracyjnych. Wszelako w procedurze nominacyjnej wskazanych osób uczestniczyły organy, które nie dają wystarczających gwarancji niezależności od organów władzy ustawodawczej i wykonawczej w procedurze powoływania sędziów. Trudno zatem oczekiwać, że sąd wykreowany przy udziale tzw. nowej KRS będzie posiadał przymiot niezależności i bezstronności. Nieprawidłowość ta implikuje naruszenie prawa do skutecznej ochrony sądowej (art. 19 ust. 1 akapit 2 w zw. z art. 2 TUE) oraz prawo do sądu w rozumieniu art. 47 KPP, art. 6 ust. 1 EKPC oraz art. 45 ust. 1 Konstytucji.

Taką ocenę utrudnia wyrok TK z 20.06.2017 r.⁶³, gdyż w zakresie analizowanej materii standard unijny obowiązuje wprost, a orzecznictwo krajowego sądu konstytucyjnego nie ma wpływu na procedowanie przez sądy krajowe przy wykonywaniu testu sformułowanego w odniesieniu do tzw. nowej KRS w wyroku TS z 19.11.2019 r. Na przeszkodzie nie stoi też akt powołania osoby na urząd sędziego przez Prezydenta RP, gdyż kontrola dotyczy sfery organizacyjnej związanej z wyborem kandydatów na stanowiska sędziowskie przez organ, który powinien stać na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów i faktycznie wykonywać swoje funkcje w sposób dający wystarczające gwarancje niezależności od organów władzy ustawodawczej i wykonawczej⁶⁴. Co więcej, z punktu

⁶¹ Ramy artykułu nie pozwalają na analizę stopnia niezależności i niezawisłości tzw. nowej KRS oraz jej faktycznego realizowania zadań konstytucyjnych. Por. III PO 7/18, pkt 31 i n.

⁶² Zob. pkt 28 wyroku SN z 5.12.2019 r.

⁶³ Wyrok TK z 20.06.2017 r., K 5/17, OTK-A 2017, nr 10, poz. 48; o ile można w ogóle uznać, że został on prawidłowo wydany, ponieważ w jego składzie zasiadały dwie osoby powołane na zajęte już stanowiska sędziów – zob. szerzej M. Radajewski, *Glosa do wyroku z dnia 20 czerwca 2017 r., K 5/17*, PiP 2018 nr 3, s. 132–139. Niezależnie od tego faktu, we wcześniejszym wyroku, tj. z 18.07.2007 r., K 25/07 (OTK-A 2007 nr 7, poz. 8), TK przyjął, że członkami KRS mogą być tylko sędziowie wybierani przez sędziów.

⁶⁴ Nie można zgodzić się z tezą, że akt powołania osoby na stanowisko sędziego przez Prezydenta RP nie może podlegać jakiegokolwiek kontroli. W świetle Konstytucji głowa państwa nie jest osobą odpowiadającą tylko przed Bogiem i historią. Prezydent RP zobowiązany jest do działania na podstawie prawa i w jego granicach (art. 7), a za jego naruszenie ponosi odpowiedzialność przed Trybunałem Stanu (por. M. Florczak-Wątor, S. Patyra, *Opinia prawna na temat skutków wadliwości postępowania nominacyjnego sędziów Sądu Najwyższego w aspekcie skuteczności ich powołania*, [72](https://konstytucyj-</p></div><div data-bbox=)

widzenia prawa unijnego skuteczna ochrona sądowa ma istnieć od momentu powołania osoby na stanowisko sędziego, a nie dopiero od momentu, w którym sąd krajowy sprawę z elementem unijnym faktycznie rozstrzyga. W każdym momencie sąd krajowy powinien dawać rękojmię niezależności wynikające z prawa UE i *a priori* być przygotowanym do rozstrzygnięcia spraw „w dziedzinach objętych prawem UE”. Obowiązek ten spoczywa na każdym sądzie krajowym rozstrzygającym sprawę, bez konieczności oczekiwania, aż sprzeczny z prawem unijnym przepis krajowy zostanie usunięty z systemu prawa krajowego. To skłania do konkluzji, że sądy pierwszej instancji, sądy drugiej instancji, SN lub NSA mogą samodzielnie ocenić, czy sąd, w którego składzie zasiada osoba wyłoniona przy współudziale tzw. nowej KRS, czyni zadość zasadzie niezależności sądów i niezawisłości sędziów.

Przeprowadzenie tzw. testu niezależności sądu zgodnie z kryteriami przyjętymi przez TS w wyroku z 19.11.2019 r. może nastąpić na różnym etapie obowiązujących postępowań sądowych. W postępowaniu administracyjnym tzw. test niezależności sądu może być przeprowadzony m.in. przez wniesienie skargi kasacyjnej z uwagi na naruszenie przepisów postępowania, jeżeli uchybienie to mogło mieć istotny wpływ na wynik sprawy (art. 174 pkt 2 ustawy z 30.08.2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi; dalej: p.p.s.a.)⁶⁵, bądź na etapie wznowienia postępowania z powodu nieważności, gdy NSA będzie rozpoznawał żądanie wznowienia postępowania z uwagi na zasiadanie w składzie sądu osoby nieuprawnionej (art. 271 pkt 1 p.p.s.a.). W postępowaniu cywilnym, w celu przeprowadzenia tzw. testu niezależności sądu, można wykorzystać instytucję nieważności postępowania opartą na przesłance, że skład sądu orzekającego był sprzeczny z przepisami prawa (art. 379 pkt 4 k.p.c.), skargę kasacyjną – z uwagi na naruszenie przepisów postępowania, jeżeli uchybienie to mogło

ny.pl/monika-florczak-wator-slawomir-patyra-opinia-prawna-na-temat-skutkow-wadliwosci-postepowania-nominacyjnego-sedziow-sadu-najwyzszego-w-aspekcie-skutecz-nosci-ich-powolania/#_ftnref9; dostęp: 13.12.2019 r.). Co więcej, Prezydent RP jest strażnikiem Konstytucji, w tym także strażnikiem prawa i wolności jednostki w niej wyrażonych. Nie może przez korzystanie z własnego uprawnienia ograniczyć lub pozbawić jednostki w korzystaniu z jej prawa. Tak by się stało, gdyby uznać, że sądy nie mają możliwości badania prawidłowości ukształtowania sądu zgodnie ze standardem konstytucyjnym, konwencyjnym i unijnym. Na postawie art. 144 ust. 2 i 3 Konstytucji zakres prerogatywy dotyczy jedynie relacji między Prezydentem RP a Prezesem Rady Ministrów, poprzez wyliczenie wydawanych przez Prezydenta RP aktów urzędowych, niewymagających dla swojej ważności podpisu prezesa Rady Ministrów. W żadnym wypadku przepis ten nie ogranicza sądów do badania, czy określony skład sądu, z udziałem osoby w procedurze, w której uczestniczył tzw. nowy KRS, daje gwarancję sprawiedliwego rozpoznania sprawy przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd (art. 45 ust. 1 Konstytucji). Przedmiotem takiej oceny nie będzie przecież ważność aktu nominacji Prezydenta RP, lecz percepcja sądu ukonstytuowanego przy udziale nowej KRS jako sądu niezależnego od władzy ustawodawczej i wykonawczej. Inaczej mówiąc, czy sąd jest sądem w rozumieniu prawa Unii, EKPC oraz Konstytucji.

⁶⁵ T.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 2325. Od momentu uchwał NSA w pełnym składzie w wyroku z 26.10.2009 r., I OPS 10/09 (ONSAiWSA 2010, nr 1, poz. 1) nie ma wątpliwości, że zarzut kasacyjny może być oparty na przepisach ustrojowych, których naruszenie można zakwalifikować jako przesłanki uzasadniające stwierdzenie nieważności decyzji (postanowienia).

mieć istotny wpływ na wynik sprawy (art. 398³ § 1 pkt 2 k.p.c.), bądź w drodze wznowienia postępowania z uwagi na uczestniczenie w składzie sądu osoby nieuprawnionej (art. 401 pkt 1 k.p.c.). W postępowaniu karnym tzw. test niezależności sądu musi zostać uruchomiony na podstawie art. 439 § 1 pkt 1 k.p.k.⁶⁶, gdy pojawią się przesłanki wskazujące, że w wydaniu orzeczenia brała udział osoba nieuprawniona do orzeczenia. Sąd odwoławczy zobowiązany jest w każdej sprawie, niezależnie od granic zaskarżenia i podniesionych zarzutów, ustalić, czy w postępowaniu pierwszoinstancyjnym nie uczestniczyła osoba powołana na stanowisko sędziego z udziałem tzw. nowej KRS. Jeżeli taka sytuacja zaistniała, sąd odwoławczy zobligowany jest ustalić, przy wykonywaniu tzw. testu niezależności sądu, czy w postępowaniu przed sądem *a quo* prawo do skutecznej ochrony sądowej (art. 19 ust. 1 akapit 2 w zw. z art. 2 TUE) oraz prawo do sądu w rozumieniu art. 47 KPP, art. 6 ust. 1 EKPC oraz art. 45 ust. 1 Konstytucji zostało prawidłowo zrealizowane. Zbieżne badanie może być przeprowadzone w postępowaniu kasacyjnym, w tym także poza granicami zaskarżenia i podniesionych zarzutów (art. 536 k.p.k.). Wskazane instytucje, w ramach których może zostać wykorzystany wyrok TS z 19.11.2019 r., występują na dalszych etapach postępowań sądowych. Rodzi się pytanie, czy kontrola prawidłowo ukształtowanego sądu zgodnie ze standardem wynikającym z art. 47 KPP, art. 6 ust. 1 EKPC oraz 45 ust. 1 Konstytucji nie może nastąpić wcześniej. Przepisy wskazanych ustaw procesowych nie dają wyraźnej podstawy do skorzystania z instytucji wyłączenia sędziego, gdy pojawi się wątpliwość, czy w składzie zasiada osoba nieuprawniona do orzekania. Naszym zdaniem w takiej sytuacji strony (względnie podmioty je reprezentujące) mogą złożyć stosowny wniosek, bezpośrednio powołując się na art. 47 KPP⁶⁷, art. 6 ust. 1 EKPC oraz art. 45 ust. 1 Konstytucji⁶⁸. Wskazane przepisy wyrażają prawo do sądu, którego częścią jest zasada niezależności sądów i niezawisłości sędziów. Zatem na ich podstawie możliwa jest ocena wpływu tzw. nowej KRS na wykreowanie niezależnego i bezstronnego sądu w rozumieniu przywołanych przepisów.

5. *Uwagi końcowe.* Poza sądami, które zobowiązane są realizować wyrok TS, szczególnie obowiązki spoczywają także na władzy ustawodawczej i wykonawczej. Ich obowiązkiem, wynikającym bezpośrednio z art. 4 ust. 3 TUE, jest takie ukształtowanie systemu prawa i procedury nominacyjnej sędziów, która będzie realizować założenia niezależności sądów, o których mowa w analizowa-

⁶⁶ W uchwale połączonych Izb Cywilnej, Karnej, oraz Pracy i Ubezpieczeń Społecznych SN z 23.01.2020 r., BSA I-4110-1/2020, wskazano, że tzw. test niezależności sądu powinien nastąpić przy wykorzystaniu art. 439 § 1 pkt 2 k.p.k. Z uwagi na to, że niniejszy tekst został złożony do druku przed wydaniem ww. uchwały, nie jest możliwe ustosunkowanie się do jej treści.

⁶⁷ W orzecznictwie TS wskazano, że art. 47 KPP jest sam w sobie wystarczający i nie potrzebuje doprecyzowania w przepisach prawa Unii lub prawa krajowego, aby przyznać jednostkom prawo, na które mogą się one bezpośrednio powoływać (zob. wyroki TS: z 17.04.2018 r., C-414/16, *Vera Egenberger*, EU:C:2018:257, pkt 78; z 29.07.2019 r., C-556/17, *Torubarov*, EU:C:2019:626, pkt 56).

⁶⁸ Na taką możliwość zwrócili uwagę także uczestnicy debaty w redakcji Europejskiego Przeglądu Sądowego, s. 10, 17 oraz 19.

nym wyroku. Z tej samej reguły traktatowej wynika, że również sądy mają obowiązek zapewnić ochronę sądową uprawnień podmiotów prawa wynikających z prawa UE, co było przedmiotem analizy w niniejszym tekście. Mając to na względzie, sąd krajowy – przeprowadzając tzw. test niezależności sądu zgodnie z wyrokiem TS z 19.11.2019 r. – jest zobowiązany do dokonywania wykładni prawa krajowego w możliwie największym zakresie zgodnej z prawem Unii. Sąd ma również obowiązek zapewnienia skuteczności tego prawa, w razie potrzeby nie stosując z własnej inicjatywy wszelkich sprzecznych z nimi przepisów prawa krajowego, także późniejszych, bez konieczności żądania uprzedniego uchylecia tych przepisów w drodze ustawodawczej lub w jakimkolwiek innym trybie konstytucyjnym ani bez konieczności oczekiwania na takie uchycienie. Zatem sąd krajowy jako organ państwa członkowskiego ma obowiązek odstąpić od stosowania wszelkich przepisów prawa krajowego sprzecznych z bezpośrednio skutecznym przepisem prawa Unii w ramach toczącego się przed tym sądem sporu⁶⁹.

Należy również pamiętać, że moc wiążąca wykładni dokonanej przez TS w wyroku z 19.11.2019 r. oznacza, że nie ma potrzeby występowania z pytaniem prejudycjalnym, które stanowiło już przedmiot orzeczenia wydanego w tym trybie. Jednakże art. 267 TFUE pozwala zawsze sądowi krajowemu, jeśli uzna to za stosowne, na ponowne zadawanie pytań w kwestii wykładni prawa UE, nawet jeśli były one już przedmiotem orzeczenia prejudycjalnego w podobnej sprawie. Ponadto w sytuacji, w której sąd krajowy nie zamierzałby zastosować się do wykładni dokonanej przez Trybunał, sąd, którego orzeczenia nie podlegają zaskarżeniu według prawa krajowego, jest zawsze zobowiązany zwrócić się z pytaniem prejudycjalnym. Zatem w przypadku, gdy już po wydaniu wyroku przez TS z 19.11.2019 r. jakikolwiek sąd krajowy chciałby odstąpić od wykładni art. 47 KPP w nim dokonanej, w tym odstąpić od wskazanych tam kryteriów niezależności sądu, doktryna *acte éclairé* nie będzie miała zastosowania. Ukształtowanie składu osobowego sądu w rozumieniu prawa UE musi bowiem odpowiadać wymogom prawa Unii. Proces nominacji sędziów w nim orzekających i obsadzenie organu musi odbywać się zgodnie z kryteriami zasady skutecznej ochrony sądowej (art. 19 ust. 1 akapit drugi TUE w zw. z art. 47 KPP). Jeżeli zatem – przykładowo – Sąd Najwyższy czy jakikolwiek inny sąd będzie rozstrzygać w sprawach, w których pojawi się kwestia prawidłowości procesu nominacyjnego sędziów, będzie albo zobowiązany do zastosowania się do wyroku TS z 19.11.2019 r., albo będzie musiał zastosować się do art. 267 TFUE i zwrócić się do TS z pytaniami prejudycjalnymi⁷⁰. Obowiązek ten spoczywa również na Trybunale Konstytucyjnym⁷¹. W przeciwnym wypadku sąd

⁶⁹ Wyrok TS z 24.06.2019 r., C-573/17, *Poptawski*, EU:C:2019:530, pkt 58 i 61.

⁷⁰ Osobnym zagadnieniem jest to, czy w ogóle po wyroku *A.K. i in. v. KRS i SN*, Izba Dyscyplinarna czy Izba Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych są uprawnione do zwrócenia się z pytaniem prejudycjalnym. To samo dotyczy przypadków, gdy orzeka SN w innej izbie, ale z udziałem sędziów, którzy uczestniczyli w procesie nominacji omówionym w wyroku *A.K. i in. v. KRS i SN* oraz w wyroku III PO 7/18. Sprawa ta będzie być może rozstrzygnięta w odpowiedzi na pytania prejudycjalne SN z 18.12.2019 r. (V CSK 347/19), w którym SN orzekał w składzie jednoosobowym.

⁷¹ Zob. wyrok TS z 4.10.2018 r., C-416/17, *Komisja v. Francja*, EU:C:2018:811.

nienstosujący się do wyroku i niezadający pytania prejudycjalnego narazi Polskę na odpowiedzialność odszkodowawczą oraz możliwość wszczęcia postępowania przez Komisję z art. 258 TFUE.

Requirement of Independence of a National Court as an Element of Effective Judicial Protection (Remarks against the Background of CoJ Judgment of 19 November 2019 for the Polish Administration of Justice)

The judgment issued on 19 November 2019 in joined cases C-585/18, C-624/18 and C-625/18, which is analysed in this paper, concerns directly the Polish Supreme Court Disciplinary Chamber (ID SN) in connection with the organization of the system of judicial nominations and the functioning of the new National Council of the Judiciary (KRS). The aim of this paper is to conduct an in-depth analysis of this judgment and present conclusions about its effects, while presenting various legal problems that become apparent in this context. The authors posit a thesis that it is necessary to understand this judgment broadly and that it must be binding also in cases where a similar problem of court independence appears in connection with the obligation to ensure an individual's the right to a fair trial in the context of a correctly composed adjudicating panel. The Court of Justice did not just evaluate a specific case relating to the Polish KRS and ID SN, but formulated in the operative part a binding generalized interpretation of Article 47 of the Charter of Fundamental Rights.

Słowa kluczowe: artykuł 47 Karty Praw Podstawowych UE, zasada państwa prawa, skuteczna ochrona sądowa, zasada niezawisłości sędziowskiej, zasada pierwszeństwa prawa UE

Keywords: *Article 47 of the Charter of Fundamental Rights of the EU, rule of law, effective judicial protection, principle of judicial independence, principle of primacy of EU law*

Bibliografia

- Barcik J., *Ochrona praworządności w Radzie Europy i Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem niezależności sądów i niezawisłości sędziów*, Warszawa 2019
- Barcz J., Grzelak A., Szyndlauer R. (red.), *Problem praworządności w Polsce w świetle dokumentów Komisji Europejskiej Okres „dialogu politycznego” 2016–2017*, Warszawa 2020

- Barcz J., Zawidzka-Łojek A. (red.), *Sądowe mechanizmy ochrony praworządności w Polsce w świetle najnowszego orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE*, Warszawa 2018
- Barcz J., Zawidzka-Łojek A. (red.), *Wniosek Komisji Europejskiej w sprawie wszczęcia w stosunku do Polski procedury art. 7 TUE. Ramy prawno-polityczne*, Warszawa 2018
- Bogdandy von A., Kottmann M., Antpöhler C., Dickschen J., Hentrei S., Smrkolj M., *Reverse Solange – Protecting the essence of fundamental rights against EU Member States*, *Common Market Law Review* 2012, nr 2
- Bojarski Ł., Grajewski K., Kremer J., Ott G., Żurek W. (red.), *Konstytucja, praworządność, władza sądownicza. Aktualne problemy trzeciej władzy w Polsce*, Warszawa 2019
- Dąbrowska P., *Skutki orzeczenia wstępnego Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości*, Warszawa 2004
- Florczak-Wątor M., Patyra S., *Opinia prawna na temat skutków wadliwości postępowania nominacyjnego sędziów Sądu Najwyższego w aspekcie skuteczności ich powołania*, *Konstytucyjny.pl* z 12.03.2019 r.
- Krajewski M., Ziólkowski M., *The Power of ‘Appearances’*, *Verfassungsblog* z 26.11.2019 r.
- Radajewski M., *Glosa do wyroku z dnia 20 czerwca 2017 r., K 5/17, PiP* 2018, nr 3
- Safjan M., *Dlaczego dialog pomiędzy sądami bywa trudny? O barierach pytań prejudycjalnych*, *Prawo w Działaniu – Sprawy Cywilne* 2014, t. 20
- Safjan M., *Rządy prawa a przyszłość Europy*, *Europejski Przegląd Sądowy* 2019, nr 8
- Skrzydło J., *Doktryna acte éclairé w orzecznictwie Trybunału Wspólnot Europejskich i sądów krajów członkowskich Unii Europejskiej*, *Studia Prawno-Europejskie* 1997, t. 2
- Skutki wyroków Trybunału Sprawiedliwości i Sądu Najwyższego dotyczących Izby Dyscyplinarnej Sądu Najwyższego i Krajowej Rady Sądownictwa (debata w redakcji „Europejskiego Przeglądu Sądowego” w dniu 17.12.2019 r.)*, *Europejski Przegląd Sądowy* 2020, nr 1
- Szpunar M., [w:] *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. III, red. A. Wróbel, Warszawa 2012
- Taborowski M., *Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej. Studium przebudzenia systemu ponadnarodowego*, Warszawa 2019
- Tridimas T., *Constitutional review of Member State Action: the Virtues and Vices of an Incomplete Jurisdiction*, *SSRN papers*
- Wróbel A., *Pytania prawne sądów państw członkowskich do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, [w:] *Stosowanie prawa Unii Europejskiej przez sądy*, t. I, red. A. Wróbel, Warszawa 2010